

DE OMKEERING IN DEN KERKSTAAT TE AMSTERDAM VAN 1578, DOOR DEN PRINS VAN ORANJE VEROORDEELD

DOOR

Prof. Dr. J. J. VAN TOORENENBERGEN.

ENIGEEN, die met welgevallen het schoone monumentale kerkgebouw aanziet, hetwelk aan de Stadhouderskade in de Hoofdstad onlangs voltooid is en gesticht werd ter gedachtenis aan de kerkelijke revolutie, aldaar tot stand gebracht in de Meimaand van 1578, zal niet vermoeden, dat hetgeen toen plaats had door Prins WILLEM I ten hoogste werd afgekeurd. Het behoorde tot die dingen, welke in de storm- en drangperiode na de Pacificatie van Gend door de Gereformeerde zijn uitgericht, en „die niet allen Protestanten lief waren,” zooals uitdrukkelijk door degenen, die eene maand later op een eerlijken Godsdienstvrede aandrongen, verklaard werd.

De Prins stond in het midden dier stormen als anti-revolutionair van den echten stempel pal. Tegenover den Koning van Spanje had hij, omdat deze in zijne landen van-herwaarts-over al de privilegiën en de onvervreembare rechten der conscientie met voeten trad, in dienst en aan het hoofd der Magistraten van Holland en Zeeland en hunne medeverbondenen een wederstand aanvaard, dien de zucht voor zelfbehoud onmisbaar achten moest, maar de vrijheid, welke hij voorstond, wilde hij niet ten koste van recht en wet, noch uitsluitend voor éene partij in den lande verwerven. Dit stand- en steunpunt

voor zijne handelingen stelde hem aan veel miskenning bloot van de zijde zoowel zijner medestanders, als zijner vijanden. Volgens den kardinaal VAN GRANVELLE zocht hij de Roomsche religie omver te stooten, en volgens den Predikant DATHENUS trachtte hij „de openbare uytgeroyde affgoderie wederom op te richten:” zóo luidde het verschillend oordeel over 's Prinsen bedoelingen en handelingen in dat jaar 1578.

Met 's Prinsen bedoelingen kwam de loop der dingen in ruwe botsing. De Pacificatie had eene menigte vluchtelingen van Gereformeerde belijdenis in het land doen terugkeeren, en deze waren stoutmoediger dan ooit, met het oog op de macht van krijgsvolk, die tegenover Don JUAN, den nieuwen Landvoogd, in de wapenen stond. Men begon ook meer en meer in de priesters en monniken de bondgenooten van de Spanjaarden te herkennen. Hen te verdrijven en volle godsdienstvrijheid in te voeren met geweld, werd het geliefkoosde denkbeeld onder het Gereformeerde volk. De Algemeene Staten mochten nog buiten Holland en Zeeland den Roomschen godsdienst willen handhaven bij een plakkaat, in de maand April afgekondigd: het was eene vruchteloze poging. Even vruchteloos zocht de Prins overal de bestaande bepalingen in stand te houden en zijn wensch te doen gelden, dat de Gereformeerden dáar, waar de publieke oefening van hun godsdienst niet door de Overheid was toegelaten, voor 's hands tevreden zouden zijn met hetgeen hun in particuliere woningen en buiten de steden vergund werd. Bepaaldelijk was het zijn verlangen, dat de overeenkomsten van satisfactie, waarmede sommige steden onder zijn bewind waren gebracht, stipt zouden worden nagekomen.

Zulk eene overeenkomst bestond sedert den 8en Februari te Amsterdam, en wat hier in het laatst van Mei plaats had was daarmede in openbaren strijd. Bij de satisfactie was bepaald, dat alleen de Roomsche openbare godsdienstoefening in de stad zou worden toegelaten, doch dat de Gereformeerden daarbuiten zouden mogen vergaderen, terwijl de plakkaaten op 't stuk van den godsdienst werden opgeschort. De Magistraat, die Roomschgezind en den Gereformeerden niet gunstig was, belemmerde in menig opzicht de betrekkelijke vrijheid en gelijkheid, voor deze laatsten bedongen, waaruit een toestand geboren werd, die hun, naar WAGENAAR'S karakteristieke uitdrukking, „begon te vervelen.” Het kwam tot de uitbarsting, die ik de revolutie van 1578 zou mogen noemen. In hoever de predikatie van THOMAS VAN TIL — den gewezen Abt van St. Bernard, bij Antwerpen, toen Predikant te Delft — aan den St. Anthonisdijk, den 25en Mei gehouden, daarop van invloed mag geweest zijn is onzeker, maar den dag na die predikatie „werden de Wethouders en Geestelijken, tusschen twee rijen soldaten door, om beschermd te zijn tegen de woede van 't grauw, schreeuwende dat men ze naar de galg voeren moest, daar zij menigeen aan geholpen hadden, door de schutters geleid naar 't Water en elke soort afzonderlijk gescheept in verscheiden vaartuigen, die hen maar even buiten de stad, aan den St. Anthonisdijk, wederom uitzetteden” ¹⁾). Hierdoor was de weg gebaand voor de invoering en de heer-

¹⁾ WAGENAAR, *Beschr. van Amsterdam*, I, fol. 368.

schappij van den Gereformeerden godsdienst en in het algemeen voor die verandering, welke bedoeld is in het distichon, te lezen op het koorhek in de Oude Kerk:

„t Misbruyk, in Godes Kerk allengkens ingebragt,
Is hier weér afgedaen, 't jaer seventig (en) acht.”

Dat de Prins met deze gewelddadige handeling niet was ingenomen, is licht te begrijpen. Hij wenschte den opkomenden stroom, waarin een religie-oorlog tusschen de burgers van hetzelfde land bruischte, in de veilige bedding eener wettelijke regeling te leiden. Wat in Vlaanderen sedert het begin des jaars plaats had deed hem in zijne voorzienige zorg reeds in April, zooals uit een brief van LANGUET aan SYDNEY blijkt, bedacht zijn op het verkrijgen van de toestemming der Algemeene Staten tot de openbare oefening en gemeentelijke inrichting van den gezuiverden godsdienst: en nu was het Amsterdam, — straks ook Haarlem, — hetwelk hem dwarsboomde op den weg, dien hij wilde betreden!

Doch van den grooten Zwijger zijn ons geene hevige woorden bewaard tegen de hem doorgaans weêrstrevende Nederlanders. Zelfs van DATHEEN, die hem schold, was het ergste dat hij zeide — het was zeker aangaande een evangeliedienaar berisping genoeg: — „Mr. PETRUS heeft zich te veel met staatszaken bemoeid.”¹⁾ Ook nu ging hij op zijne gewone wijze te werk: hij handelde met onverzwakt beleid naar den eisch der omstandigheden, en wanneer hij bij deze gelegenheid zijn ongenoegen nadrukkelijk te kennen gaf, dan was het om daarmede zijn doel des te spoediger te bereiken. Toen de tijding van hetgeen te Amsterdam en te Haarlem had plaats gehad te Antwerpen kwam, waar de Prins zich bevond, stonden JEAN TAFFIN, Predikant bij de Walsche en JOHANNES CUBUS, Predikant bij de Vlaamsche gemeente aldaar, gereed om zich als afgevaardigden te begeven naar de Generale Synode, welke te Dordrecht tegen den 2en Juni beschreven was. Zij waren nog opgehouden, waarschijnlijk wegens eene opdracht, welke hun gegeven was door de kerken in de Classes van Walcheren en Delft om aan den Prins de belangen der Synodale vergadering aan te bevelen. Eene audiëntie althans had op den 5en Juni plaats in de tegenwoordigheid van den heer de VILLIERS, 's Prinsen raad in kerkelijke zaken, en daarbij ontvingen zij speciaal de opdracht, aan de „Herders en ouderlingen der Nederlandsche Kerken” het gevoelen van Zijne Hoogheid omtrent het te Amsterdam en te Haarlem gebeurde mede te deelen, en tevens kreeg TAFFIN in last van 's Prinsen raadsman verslag te doen van hetgeen aan die van Gend door de afgevaardigde van Z. H. (ook kerkelijke personen) zoude worden kenbaar gemaakt. Het protocol van die audiëntie en van deze lastgeving, door DE VILLIERS onderteekend, is onder de nagelaten papieren van ARNOLDUS CORNELIS CROESE, die Scriba der Synode van '78 was, bewaard en luidt aldus:

¹⁾ LAMB. DANEAU, Hoogleraar te Leiden en driftig Calvinist, schreef in October 1581 naar Zürich aan RUDOLPH WALTHER, ZWINGLI's schoonzoon en Predikant aldaar: „De Prins van Oranje laat ieder op zijne wijze leven, en dat komt van zijne vele andere bezigheden, en omdat hij van nature volstrekt niet voortvarend is, en toch schijnt in zijn behoud en welzijn het heil van geheel dit land gelegen te zijn.” Er waren dus ook „voortvarende” Franschen, die zich over den Prins beklaagden.

Dilectis in Christo fratribus et Dominis, Pastoribus
et Senioribus Belgicarum Esclesiarum.

S. in Christo.

Quod D. TAFFINO, charissimo symmystæ eiusque collegæ in mandatis dederatis, fratres in Christo honorandi, illud fideliter Illmo D^o Principi explicuerent, me praesente; quæ Princeps responderit ex illis intelligetis et quæ inciderunt hac septimana negotia, quæ nos varie exercent, quæque magnam afferunt rebus nostris remoram. Praecipue vero quæ Amstelredami et Harlemi gesta sunt, quæ quantum a Principe et quousque improbentur audietis. At in primis nos vexat Gandensium fratrum intempestiva festinatio, quæ, nisi Dominus ex alto provideat, reliquis Ecclesiis atque adeo universae patriae magnum dabit malum. Ex D. TAFFINO autem intelligetis quid inter nos fratresque, qui Gandavum sunt amandati, actum dictumque sit.

Opto vos, Domini et fratres honorandi in Christo, bene valere.

Antverpiæ 5 Junii 1578.

Vobis addictus frater in Christo et symmysta
VILLERIUS.

Het was met eene ver uitzierende bedoeling dat dit oordeel van den Prins aan de Synodale Vergadering werd medegedeeld met een getuigschrift als dit is, waarbij geloof geëischt werd voor den overbrenger van de boodschap, ook met betrekking tot nadere opening van gemaakte afspraken. Die boodschap toch en wat verder mondeling moest worden overgebracht was de inleiding tot hetgeen ORANJE van de Synode verlangde, dat zij namelijk zou medewerken tot het verkrijgen van den Godsdienstvrede, die een einde moest maken aan de daden van geweld, waarvan Vlaanderen en nu ook Holland, te Amsterdam en te Haarlem, het schouwspel gaven. In hoeverre en op welke wijze aan dat verlangen voldaan werd is elders verhaald¹⁾: hier werd dit belangrijk document slechts medegedeeld als eene bijzonderheid, behoorende tot de oude geschiedenis van Amsterdam.

1) Door Dr. M. F. VAN LENNER, in zijn Akademisch proefschrift over *Gaspar van der Heyden*, bl. 128, vgg.

